

Recensioner

Per Månson, *Den ryska autokratins uppgång och fall. Människor, händelser, kriser och reformer från medeltiden till revolutionen 1917*. Irene Publishing 2026.

Som titeln anger spänner denna bok över en lång tidsrymd. Ambitionen är att teckna den ryska autokratins historia, från dess vagga i storfurstendömet Moskva till tsarväldets fall 1917. Framställningen är kronologisk och berättande. Vi får följa de tidiga tsarerna, den stora oredan, Peter den store, raden av kvinnliga tsarer under 1700-talet, dragkampen mellan reformförsök och konservativ reaktion under 1800-talet, fram till första världskrigets urladdning och tsardörets fall.

Två frågor som infinner sig hos läsaren är, för det första, vad autokratin *är*, och, för det andra, vilka kontinuiteter och diskontinuiteter som kan urskiljas i den långa historia boken tecknar. När det gäller den första frågan beskriver Månson autokratin som ett politiskt system, en "härskarmodell", kännetecknad av oinskränkt makt för härskaren, vilket under historiens gång ofta lett till ohämmad, brutal maktutövning. Termen "autokrat" (självhärskare) började användas som en synonym till tsar under Ivan III och Ivan IV. Historiskt kom den att förknippas både med imperiebyggande och med försvar för den ortodoxa tron. Månson lyfter också fram dess symbiotiska förhållande till bondeklassens underordning och exploatering, i synnerhet livegenskapen: "det är relationen mellan dessa två sociala institutioner – autokratisk politisk styrning och böndernas livegenskap – som utgör kärnan i den ryska utvecklingen" (s. 14).

Den andra frågan, den om kontinuiteter och diskontinuiteter, är intrikat. Ett grepp som författaren använder för att kasta ljus över den är att fokusera på samspelet mellan aktör och struktur. Med detta fokus skapas ordning och överblick i bokens myller av händelser och gestalter. Genom att följa aktörer som under den ryska historiens långa förlopp har revolterat mot, försökt reformera eller strävat efter att bevara autokratin kastar han samtidigt ljus över hur den senare har formats, befästs och tidvis destabiliserats. Läsaren får å ena sidan följa hur autokratin byggs upp och cementeras till en trögrörlig struktur som visar sig ytterligt svår att avveckla. Å andra sidan är det nästan alltid individer som står i förgrunden för berättandet, i synnerhet tsarer och ministrar men också upprorsmän, patriarker och intellektuella, som samvetsgrant levandegörs som personer och vilkas valmöjligheter och ofta ödesdigra beslut framhävs. Ett exempel på hur händelsehistorien får dominera framställningen är när Månson lokaliserar de avgörande första stegen mot autokratins uppkomst i det blodiga inbördeskrig som följde på ett bröllop 1433, där ett guldbelagt bälte utlöste en fejd mellan två grenar

av furstefamiljen. Här, liksom på många andra håll i boken, är Månsons poäng att historien inte är förutbestämd och fast i givna strukturer, utan mycket väl kunde ha tagit en annan vändning – och Ryssland blivit ett mycket annorlunda land – om aktörer i vissa bestämda situationer handlat annorlunda.

Trots myllret av händelser framträder viktiga brytpunkter och förskjutningar. Till de mest intressanta avsnitten hör skildringarna av kosackernas framväxt och återkommande uppror. De senare görs begripliga i ljuset av den ryska expansionen mot slätterna i söder, länge områden dit ryska bönder kunde fly det tilltagande förtrycket i Moskvaväldets kärnområden. Just böndernas rörlighet hade varit en anledning till livegenskapens införande och etablering under 1600-talet. Det framträder med andra ord ett tydligt mönster där underordningen av de ryska bönderna och de stora återkommande och ofta kosackleda upproren var sammanhängande processer. ”Rysslands gräns mot stäppen spelade [...] en viktig roll i landets tidiga historia: ur den utgick kosackerna och den var startpunkt för de stora upproren under sexton- och sjuttonhundratalet” (s. 97).

Napoleontiden framstår som en viktig vattendelare. Fram till dess tar autokratin ännu form och växer sig starkare. Mottendenser slås ner, livegenskapen konsolideras. Men herefter handlar framställningen till stor del om autokratins oförmåga att reformera sig i grunden (trots de betydande försök som gjordes, främst under Alexander II då livegenskapen upphävdes). Även motståndet mot autokratin skiftar form. Fram till Napoleontiden handlar det om kosacker och folkliga revolter, om konflikten mellan äldre tiders rörlighet och en tilltagande repressiv statsapparat. Efter Napoleontiden handlar det i stället om rörelser som med väst som förebild vill ha ett ”modernt” Ryssland och alltså vill reformera eller avskaffa autokratin.

Vissa aspekter kunde ha förtjänat en fördjupad diskussion. Hur ser det till exempel ut med relationen mellan autokrati och imperium? Månson ifrågasätter att den är nödvändig när han påpekar att autokratin existerat i flera hundra år innan Ryssland blev ett imperium under Peter den store (s. 13). Samtidigt skriver han att erövringen av Kazan 1552 skulle kunna ses som en alternativ startpunkt för imperiebyggandet (s. 14), och när det gäller en imperialistisk retorik står det klart att den sådan förekom redan hos Ivan III, när Ryssland efter Konstantinopels fall tog på sig rollen som ett ”tredje Rom”. Imperialism betyder med andra ord inte nödvändigtvis bara militär expansionism utan har också en kulturell sida som yttrar sig i universalistiska anspråk och en idé om kejsardömet helighet. När det gäller autokratins kulturella sida pekar Månson på en ”egendomlighet”, nämligen att tsaren ses som en far till folket, ”den gode tsaren” (s. 16). Denna aspekt av tsardömet blir visserligen framträdande först efter den stora oredan, men tsardömet kom ändå redan med Ivan III att förknippas med missionen att upprätthålla och sprida den ortodoxa tron (s. 50). Här finns med andra ord många idéhistoriska trådar som det hade varit intressant att se en klargörande diskussion om.

Till bokens förtjänster hör att den inte fastnar i metodologisk nationalism. Tvärtom ägnas stor uppmärksamhet åt hur den internationella kontexten påverkat den ryska statsbildningens utveckling, i synnerhet genom de många krig landet utkämpat. I långa avsnitt behandlas Napoleonkrigen, Krimkriget, rysk-japanska kriget och första

världskriget. Däremot saknas till stor del en tydlig diskussion av den internationella ekonomiska kontext i vilken den ryska utvecklingen skett. Kapitalismen är märkligt frånvarande i skildringen fram till 1800-talets industrialisering. Till exempel förbigås frågan om hur landets roll i det tidigmoderna kapitalistiska världssystemet bidrog till den ryska livegenskapen. En fascinerande fråga är i vad mån kapitalismens globala utbredning bidrog till Pugatjovupproret under 1770-talet, det största bonde- och kosackupproret i Rysslands historia. Som Månson själv påpekar deltog inte bara kosacker och förrymda livegna i upproret utan också "tidiga industriproletärer" i den framväxande gruv- och järnindustrin i Uralområdet (s. 123).

En fråga som Månson själv reser i förordet men som inte får något svar i denna bok är hur mycket av det ryska styresskicket som överlevde autokratins fall 1917. Han citerar historikern Levin som skriver: "Ju snabbare och mer grundligt du förändrar, desto mer av det gamla måste du återskapa" (s. 10). Därför måste man fråga sig "i vilken mån den ryska förrevolutionära historien har upprepat sig i Ryssland efter revolutionen" (s. 11). Denna fråga blir hängande i luften, så att bokens berättelse i viss mening lämnas oavslutad samtidigt som inte heller det teoretiska förhållandet mellan aktör och struktur blir fullt klarlagt. Uppenbarligen spelade aktörer en avgörande roll 1917 när tsardömet föll. Men vad hände med de sociala strukturer som upprätthållit autokratin? Strukturella faktorer diskuteras mycket lite i bokens avslutande delar. Fanns det en struktur kvar som gjorde det lättare att etablera ett auktoritärt enpartistyre under bolsjevikerna? Om så, föll autokratin verkligen 1917 eller bytte den bara namn? Svaren kommer, får man förmoda, i de ytterligare volymer av rysk historia som Månson utlovar i inledningen och som ska ta läsaren genom revolutionen och inbördeskriget 1917–1921 och Sovjetunionen 1922–1991.

Sammanfattningsvis är detta ett imponerande verk som fångar det dramatiska och oförutsägbara i historien och kombinerar detta med en djup förståelse av samhällets tröghet och strukturella kontinuitet. Här finns mycket att lära både om den ryska autokratin och om människans roll i historien i stort.

Carl Cassegård

Professor, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet